

Mehdi Cengiz, *Dilde Kesinlik Sorunu: Anlatabilmenin İmkânı*, Ketebe Yayınları: İstanbul, 2021. 308 sayfa. ISBN 978-625-7303-80-4.

*Şeyma Gülsüm Önder**

İslam düşünce geleneğinde lafız, anlam ve bu ikisi arasındaki ilişki başta dil ilimleri olmak üzere felsefe, kelâm, mantık ve fıkıh usulü gibi alanlarda incelenmiştir. Lafız-anlam ilişkisinde lafzın anlam için vazedilmesinin ardından meydana gelen anlama ameliyesi delâlet olarak isimlendirilir. Delâlet konusu, belâgat ilminde hakikat-mecaz gibi anlam olasılıkları ve isnad ile isnadın hallerinin incelendiği beyan ilmine giriş konuları içerisinde ele alınmaktadır. Delâlet kavramı; mantık disiplininde önermelerin formel yapısına dair ön bilgi mahiyetinde incelenirken, fıkıh usulünün lafızlar bahsinde hakikat-mecaz ayrımı ve lafzî delillerin kesinlik derecesi gibi meseleler üzerinden detaylı biçimde tartışılmaktadır.

Dilsel delâletin kesinliği, fıkıhta hüküm istinbâtı için kullanılan şer’î kaynakların kesin anlamlarına ulaşabilmek açısından önemlidir. Aynı şekilde diğer İslami ilimlerin de referans aldığı şer’î kaynaklar ifade aracı olarak dilsel delâleti kullanır. Bu bağlamda kelâm ilminde dilsel delâletin zannîliği iddiası, akıl ile naklin çatışması durumunda aklın nakle tercih edilmesi gerektiğini savunanların sunduğu bir delil olarak gündeme gelmiştir. Aklın nakle takdimine “Allah’ın eli” gibi mahlukata özgü bazı niteliklerin Tanrı’ya yüklenmesi durumunda ortaya çıkan mezhepsel görüş ayrılıkları örnek verilebilir. Nitekim Ehli Sünnet mezhepleri, nasdan alınan bu ifadeleri zahirî anlamına hamletmenin imkânsızlığını gerekçe göstererek bu tür haberî sıfatların akla dayalı olarak tevil edilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgati Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye, seyma.onder@medeniyet.edu.tr

Anlamanın zihinde, dilde ve hariçte olmak üzere üç tür varlık alanı bulunmaktadır. Zihindeki anlama kesin olarak ulaşabilmek için her zaman dil içi veriler yeterli olmaz. Bu durumda dil dışındaki haricî verilere duyulan ihtiyaç, sözün anlama delâletini şüpheli hale getirir. Bu durumda dilsel delâlet, kesinlik ifade edemez ve zannî olur. Dilsel delâletin kesinlik ifade etmediği düşüncesini ilk defa sistematik olarak ortaya koyan Fahreddin Râzî'dir (ö. 606/1210). Râzî ve takipçilerine göre sözün anlamının dil içi ve dil dışı engellerden dolayı şüpheli hale gelmesi onu zannî yapar ve zannî öncüllerden hareketle kesin yargılara varılamaz (14).

Kelâm ve fıkıh usulü ilimlerinde detaylı olarak incelenen lafzi delillerin zannîliği teorisini İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve takipçileri Fahreddin Râzî'ye atfeder ancak başka bir grup ise Râzî'nin sözlerinin yanlış anlaşıldığını ve bu düşüncenin ona ait olmadığını iddia eder (48). Bu tartışmayı irdileyip Fahreddin Râzî'nin dilsel delâletin zannîliğine ilişkin görüşünün üzerindeki belirsizliği kaldırmak, Râzî'nin görüşünü tam anlamıyla tespit etmek isteyen Mehdi Cengiz'in *Dilde Kesinlik Sorunu: Anlatabilmenin İmkânı* adlı eseri, Râzî özelinde kesinliğe engel olan unsurları ve bunların zannîliğe nasıl yol açtığını tartışır. Bu eser, *Fahreddin Râzî'de Lafzın Manaya Delâleti Bağlamında Dilde Kesinlik Problemi* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Eserin temel iddiası, Râzî'nin kelâm ve fıkıh usulü alanlarına dair meselelerden hareketle ulaştığı dilsel delâletin zannîliği düşüncesinin tartışma alanını dile taşımak ve onu bir dil nazariyesi olarak ortaya koymaktır. Eserde dilsel delâletin zannîliği düşüncesinin Râzî çerçevesinde ele alınmasının nedeni, ondan önce bu iddiayı ilkeleri ile sistematik bir teori olarak inceleyen kimsenin olmamasıdır. Zira dilsel delâletin zannîliği düşüncesini Râzî, çeşitli kelâm ve fıkıh usulü problemlerinin çözümünde kullanmış ve yazdığı Kur'ân-ı Kerim tefsirine uygulamıştır. Ayrıca dilsel delâletin zannîliği iddiası Fahreddin Râzî ile meşhur olmuştur (10).

Mezkûr eserden önce dilsel delâletin zannîliğini Fahreddin Râzî özelinde inceleyen Türkçe çalışma bulunmamakta, Arapça literatürdeki eserler ise konuyu usul ve kelâm ilmi açısından ele almaktadır. Bu bağlamda incelediğimiz eseri mevcut literatürden ayıran temel farklılık, Râzî'nin fıkıh usulü ve kelâm disiplinlerinde tartıştığı lafzi delillerin zannîliği görüşünün temelde bir dil teorisi olduğu iddiasıdır. Eserde bu iddiayı destekleyen birçok argüman bulunmaktadır. Örneğin yazar, Râzî'nin dil malzemesinin nakline dair yaptığı tahsisi anlatırken bunun nahiv usulünü ilgilendirdiğini ve aynı tahsisi Kemâlüddîn el-Enbârî'nin (ö. 577/1181) farklı terimlerle yaptığını söyleyerek birbirine benzeyen kavramları karşılaştırır (78). Aynı şekilde yazar, dil malzeme-

sinin naklini tartışırken Abbâd b. Süleyman'ın (ö. 250/864) dilsel delâletin zâtılığı görüşünü detaylandırır ve fıkıh usulü eserlerinin bu görüşe neden değinmediğini gerekçelendirir (74). Böylece yazar, dilsel delâletin zannılığı teorisi kapsamında tartışılan olguların aslında nahiv usulü, dil felsefesi gibi konuları ilgilendirdiğini ve bunun fıkıh usulü ile kelâm ilminin değil, dil ilimlerinin konusu olduğunu örneklerle ortaya koyar.

Eserde dilsel delâletin zannılığı teorisi açıklanırken zikredilen olguların ve kavramların Sîbeveyhi (ö. 180/796), Enbârî, Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505), Ebü'l-Abbâs el-Müberred (ö. 286/900), İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtîbî (ö. 790/1388) gibi dilcilerden nakiller yapılarak değerlendirilmesi aynı şekilde konunun aslında bir dil teorisi olduğuna işaret eden güçlü argümanlardandır. Ayrıca yazar, konuyla ilgili başka bir çalışmasında Süyûtî'nin bu meseleyi, Râzî'nin *el-Mahsûl* adlı eserinden alıntılar yaparak özetlediğini, nahiv usulü eseri olan *el-İktirâh fî usûlî'n-nahv ve cedeliḥ* ile Arap sözlük bilimine dair yazdığı *el-Müzhir fî 'ulûmî'l-luga* adlı kitabında tartıştığını ve böylece konuyu Arap dili ile ilişkilendirdiğini ifade eder. Ancak dilde kesinlik problemini doğrudan ele alan klasik ve modern çalışmalar, konuyu fıkıh usulü ve kelâm çerçevesinde incelemiştir. Nitekim bu eserlerde nesih, tahsîs ve aklî mu'âriz gibi nas'ın kesinlik ifade etmesine engel olan çevresel faktörler, dilde kesinliğe engel olan mecaz, iştirak gibi olgulardan ayırt edilmemiştir (73). İncelediğimiz eser, daha önceki çalışmalardan farklı olarak ilgili ayrımı gözetmiş ve konunun aslında bir dil meselesi olduğunu ortaya koymuştur.

Eserin ilk bölümünde dilde kesinlik probleminin ne olduğu, kesinliği belirleyen sened ve metni ilgilendiren faktörler ile dilsel delâletin kesinliğine ilişkin teorilere yer verilmiştir. Bu bağlamda ele alınan teoriler; dilin kesinliği, dilin zannılığı, tümevarım ve karine teorileri olmak üzere dört tanedir. Bu bölümde dilde kesinlik hakkında yapılan çeşitli teori tasnifleri verilmiş, ardından bu dört türü içeren tasnifin çalışma ile doğrudan ilişkili olması nedeniyle tercih edildiği vurgulanmıştır (51). Burada dikkat çeken husus, karine teorisine yalnızca bir paragraf kadar yer verilmesidir. Oysa karine teorisini anlattığı pasajda yazar, Râzî'nin dilin zannılığı meselesine çözüm olarak karine ile kesinliğe ulaşılacağı iddiasından söz eder (70). Bu bağlamda yazarın, karine teorisini detaylandırıp ona ayrı bir başlık açmasının, Râzî'nin teorisinin anlaşılması için daha elverişli olacağı söylenebilir.

Eserin ikinci bölümünde Râzî'ye göre dilde kesinliğe engel olan unsurlara yer verilmiştir. Bu bölümde dil malzemesinin günümüze intikali probleminden iştirâk, mecâz, takdîm-tehîr gibi dilin doğası ile ilgili unsurların kesinliğe nasıl engel olduğu

açıklanmıştır. Çevresel faktörlere ise son başlıkta yer verilmiş ancak dil içi unsurlar kadar detaylı ele alınmamıştır. Bunun iki sebebi vardır: Birincisi, Râzî'nin dilsel delâletin kesinlik ifade etmediği düşüncesini, dil dışı unsurlardan ziyade dilin iç yapısındaki olguların kesinliğe engel olmasını delil göstererek öne sürmesidir. Dolayısıyla iddianın merkezinde dil içi unsurlar vardır ve bunların sayısı artırılabilir. Nesih, aklî muâriz gibi çevresel faktörler ise sabit dil dışı unsurlar olup Râzî'nin teorisinde ikincil öneme sahiptir (72). İkinci sebep ise yazarın, fıkıh usulü-kelâm ilimleri çerçevesinde incelenen dilde kesinlik meselesini dil ilimlerine taşımasıdır. Bu durumda dil içi unsurların oynadığı rolün ağırlıklı olması yazarın eserdeki temel gayesi ile örtüşmektedir.

Üçüncü bölümde dilde kesinlik konusunda Râzî'nin yaklaşımı tespit edilmeye çalışılmıştır. Râzî'nin görüşünün tespiti için ayrı bir bölüm açılmasının nedeni, konunun karmaşıklığı ve Râzî'nin eserlerinde konu hakkında söylediği görüşlerin birbiri ile çelişkili olmasıdır. Yazar, kaynak olarak Râzî'nin eserlerini kullanmış ve çelişkili görüşleri uzlaştırmaya çalışarak onun yaklaşımını doğru bir şekilde tespit etmeye çalışmıştır. Yazara göre Râzî'nin çeşitli eserlerinde bazen de aynı eserin farklı bölümlerinde zikrettiği birbiriyle çelişkili sözler ve kullandığı tahkik metodu, onun görüşünü tespit etmeyi zorlaştırmıştır (290). Bu açıdan eserde Râzî'nin görüşünün araştırılıp tespit edilmesi çalışmanın yalnızca betimleyici değil aynı zamanda analitik olduğunu gösterir. Ayrıca bu bölümde dilde kesinliğe engel olan ihtimallerin sayısı çeşitli görüşler ışığında belirlenmeye çalışılmıştır.

Eserde bulunan üç bölüme bakıldığında bölümlerin konuyu ihtiva etmede yeterli olduğu görülmüştür. Öncelikle dilde kesinliğe ilişkin teoriler ve dilde kesinliğin ne olduğuna dair giriş bilgilerine yer verilmiş, ardından Râzî'ye göre dilde kesinliğe engel olan faktörlerden özellikle dil içi olanlar ele alınmış ve son olarak Râzî'nin eserlerindeki görüş farklılıkları çıkarılarak Râzî'nin konuya yaklaşımı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bölümlerin bu şekilde genelden özele doğru tematik olarak sıralanması, yazarın eseri kaleme alma amacı ve ulaşmak istediği hedef ile örtüşmektedir. Zira Râzî'nin dilde kesinliğe dair görüşünün tespit edilmesi için öncelikle mevcut teoriler arasında nerede durduğunun ardından konuya dair görüşlerinin bilinmesi gerekir. Ayrıca Râzî'nin eserlerinde konuya temas ettiği yerlerde zikrettiği ifadelerin son bölümde değerlendirilmesi, yazarın amacına ulaşması açısından isabetli olmuştur.

Yazarın eserdeki temel iddiası; dilsel delâletin kesinliği meselesinin bir dil problemi, Râzî'nin zannîlik görüşünün ise bir dil teorisi olduğudur. Bu açıdan karine teori-

sinin detaylı olarak anlatılması çalışmayı hedefine daha iyi ulaştırabilir ve elde edilen sonuçları destekleyici mahiyette kullanılabilirdi. Ayrıca eserin bölüm ve alt başlıklarında numaralandırma yapılmaması okuyucuyu yoran bir yazım tercihi olmuştur. Zira bu durum, konuların takibini zorlaştırmakta ve geriye dönük karmaşıklığa sebep olmaktadır.

Eser, dilde kesinlik sorununu Arap dili çalışmalarına kazandırması ve dilsel bir mesele olduğunu ispata çalışması açısından dil çalışmalarına yeni bir alan açmıştır. Zira bu çalışmayla birlikte dilsel delâletin zannîliği meselesinin fıkıh usulü ve kelâm disiplinlerini dolaylı olarak ilgilendirdiği ve esasında metin yorumuyla alakalı olduğu gösterilmiştir. Nitekim çalışmadan sonra dilde kesinlik sorunu ile ilgili benzer çalışmalar fıkıh usulü, kelâm ve dil alanlarında yapılmaya başlanmıştır. Yazara göre bu meselenin Arap dili dışındaki İslami ilimler bağlamında ele alınması, konu üzerine teorik ve pratik çalışmaların yapılmasına engel olmuştur. Mesele kelâmî ve fıkhi perspektiften değil dil sınırları içerisinde ele alındığında ortaya çıkacak olan yeni kavram ve teoriler bu disiplinlerin de istifade edeceği bir araştırma alanına dönüşecektir.

Sonuç olarak eserin genelde İslami ilimler, özelde ise dil çalışmalarında derinleşmek isteyenlere yeni bir saha açması dikkat çekicidir. Ayrıca İslâmî ilimler arasında ortak olarak incelenen bir konunun hangi bilim dalını doğrudan hangilerini dolaylı olarak ilgilendirdiğinin tespit edilmesi, meselelerin bilimsel olarak ele alınmasını ve doğru sonuçlara ulaşmayı sağlayacak metodolojik bir katkı sunar. Zira İslami ilimlerde bazı meseleler, farklı birçok disiplinin temel kaynaklarında bulunmakta, alimler dönemin bilim anlayışı gereği bu alanları keskin sınırlarla ayırtırmamaktadır. Bu da dilde kesinlik meselesinde olduğu gibi doğrudan dili ilgilendiren bir konunun fıkıh usulü ve kelâm geleneği içerisinde tartışılıp bu bilim dallarının esasları doğrultusunda incelenmesine sebep olmuştur. Bu açıdan yazarın, hedefi doğrultusunda bölümlemeler yaparak konuyu anlattığı ve çalışmadan beklenen sonuçlara ulaştığı görülmektedir.